

ՀՀ ՍՊՈՐՏԻ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍՔԱՐԴՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԻԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԲԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍՔԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1, 2018

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№1, 2018

*Նվիրվում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության 100-րդ, Արցախյան շարժման 30-րդ ու
Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-րդ ամյակներին*

*Dedicated to the 100th anniversary of the First Republic of Armenia, the 30th anniversary
of the Artsakh movement and the 2800th anniversary of the founding of Erebuni-Yerevan*

*Посвящается 100-летию Первой Республики Армения, 30-летию Арцахского движения и
2800-летию основания Эребуни-Ереван*

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2018

*Չրատարակության Է երաշխավորվել Երևանի պետական Չամալսարանի գիտական խորհրդի թիվ 2/8.8 առ 29.11.2018թ. որոշմամբ
 Рекомендовано к публикации решением учёного совета №2/8.8
 от 29.11.2018г. Ереванского государственного университета
 Recommended for publication by the Yerevan State University
 Academic Council Decision №2/8.8 of November 29, 2018*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐ

Նախագահ՝ ԵՊՉ ռեկտոր, ՉՉ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Անդամներ՝

ԱՎԱԳՅԱՆ Արծրուն, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Չրանտ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիթ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳԱԼՍՏՅԱՆ Խաչիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Զուլիխան, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳՐՈՒՉԴԵՎ Վլադիսլավ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գևորգ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԺԵՅՄՈ Մարտիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 ԼԱՊԵՎԱՎ Վալենտինա, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆԴՏ Օտտո, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Չամբուրգ, Գերմանիա)
 ՉՈՎՍԵՓՅԱՆ Մուշեղ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, ՉՉ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ Աշոտ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՄԻՆԱՅԱՆ Էդիկ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Կարեն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 ՍԱՐԳՅԱՆ Չայկ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՎԱՍԿՈՎ Մաքսիմ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 ԶԵՌՅԱՆ Գարիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԶՈՉԱՐՅԱՆ Տիգրան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Ավետից ՉԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Գիտական Արցախ, №1, 2018, Երևան, «ԱԵԳՄՍ» հրատ., 2018, 448 էջ:
 Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, «UYSSA» publ., 2018, 448 pages.
 Научный Арцах, №1, 2018, Ереван, Изд. «ОМУСА», 2018, 448 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 1-ին համարում տեղ են գտել հայկական արդի հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետականության վերաբերյալ Չայաստանը, Արցախը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Գերմանիան, Լեհաստանը և Բելառուսը ներկայացնող հեղինակների գիտական աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում գետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2018թ. սեպտեմբերի 13-16-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Չայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» 3-րդ միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

The first issue of «Scientific Artsakh» journal comprises the scientific works of authors from Armenia, Artsakh, the United States of America, Germany, Poland and Belarus on one of the most urgent problems for Armenians – the statehood. The publication also contains the best scientific articles of the 3rd international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 13-16, 2018 in Stepanakert.

В первом номере журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы авторов из Армении, Арцаха, Соединенных Штатов Америки, Германии, Польши и Беларуси по одной из актуальных для армян проблем – государственности.

В издании размещены также лучшие научные статьи 3-ей международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 13-16 сентября 2018 года в Степанакерте.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Rector of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Members:

AVAGYAN Artsrun, Doctor of Philology, Professor
 AVANESYAN Hrant, Doctor of Psychology, Professor
 BABAYAN David, Doctor of History, Associate Professor
 BALAYAN Vahram, Doctor of History, Professor
 DANIELYAN Gevorg, Doctor of Law, Professor
 GALSTYAN Khachik, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
 GHAZINYAN Gagik, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
 GRUZDEV Vladislav, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
 GYULAMIRYAN Julieta, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
 HOVSEPYAN Moushegh, Doctor of Philology, Professor
 KERYAN Garik, Doctor of Political Sciences, Professor
 KOCHARYAN Tigran, Doctor of Political Sciences, Professor
 LAPAEVA Valentina, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
 LUCHTERHANDT Otto, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
 MARKOSYAN Ashot, Doctor of Economic Sciences, Professor
 MINASYAN Edik, Doctor of History, Professor
 NERSISYAN Karen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 SARGSYAN Hayk, Doctor of Economic Sciences, Professor
 VASKOV Maksim, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
 YEGHIAZARYAN Arman, Doctor of History, Associate Professor
 ZEJMO Marek, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Candidate of Law, Associate Professor

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: ректор ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор Арам СИМОНЯН

Члены:

АВАԳՅԱՆ Արժրուն, доктор филологических наук, профессор
 АВАՆԵՏՅԱՆ Գրանտ, доктор психологических наук, профессор
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիդ, доктор исторических наук, доцент
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, доктор исторических наук, профессор
 ՎԱՏՅԿՈՎ Մաքսիմ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
 ԳԱԼՏՅԱՆ Խաչիկ, доктор политических наук, доцент
 ԳՐԱԶԴԵՎ Վլадислав, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
 ԳՅՍԼԱՄԻՐՅԱՆ Ժուլյետտա, доктор педагогических наук, профессор
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գեվորգ, доктор юридических наук, профессор
 ԵԳԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, доктор исторических наук, доцент
 ԶԵՅԻՄՈ Մարեկ, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
 ԿԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
 ԿԵՐՅԱՆ Գарик, доктор политических наук, профессор
 ԿՕՇԱՐՅԱՆ Կիգրան, доктор политических наук, профессор
 ԼԱՔԱԵՎԱ Վալենտինա, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
 ԼՅՈՒՒՏԵՐՔԱՆԴՏ Օտտո, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
 ՄԱՐԿՕՏՅԱՆ Աշոտ, доктор экономических наук, профессор
 ՄԻՆԱՏՅԱՆ Էդիկ, доктор исторических наук, профессор
 ՆԵՐՏԻՏՅԱՆ Կարեն, кандидат экономических наук, доцент
 ՕՎՏՍԵՔՅԱՆ Մուսիգ, доктор филологических наук, профессор
 ՏԱՐԳՏՅԱՆ Գայկ, доктор экономических наук, профессор

Главный редактор: кандидат юридических наук, доцент Аветик АРУТЮНЯН

*Տպագրվում է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աջակցությամբ
 Is published with the support of the Ministry of Sport and Youth Affairs of the Republic of Armenia
 Публикуется при поддержке Министерства спорта и по делам молодежи Республики Армения*

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԲԱՂԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
INTERNATIONAL RELATIONS, POLITICAL SCIENCE
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ

**ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿՆԴԻՐԸ ՀԱՅՈՑ ՆՈՐՈՐՅԱ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
 ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

ԽԱԶԻԿ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից ի վեր, հայ ժողովրդի ամենաարդիական, կենսական նշանակություն ունեցող, և՛ արտաքին, և՛ ներքին քաղաքականության անկյունաքարը հանդիսացող հիմնահարցը եղել և շարունակում է մնալ արցախյան հիմնախնդիրը: Այո, պետք է հատուկ ընդգծել, որ Հայաստանի ներկայիս հանրապետության անկախության ձեռքբերումը, քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական զարգացումներն ուղղակիորեն իրենց վրա կրում են «ղարաբաղյան կնիքը»: Դեռ ավելին, Հայաստանի ներկայիս Հանրապետության քաղաքական կյանքում արցախյան հիմնախնդիրն ու նրա շուրջ ընթացող զարգացումները որոշակի պարբերականությամբ (1988, 1998, 2008, 2018) «տեկտոնական տեղաշարժեր են» առաջացրել՝ վերաձևելով ողջ քաղաքական դաշտը:

Առաջին նման «տեկտոնական տեղաշարժը» գրանցվում է Խորհրդային Միության գոյության վերջին տարիներին: Այսպես, 88-ի աննախադեպ ազգային-ազատագրական զարթոնքը, խորհրդային և արդրբեջանական իշխանությունների դեմ մղվող անհավասար գոյակռիվը, ազգային համերաշխությունն ու համախմբվածությունը Հայաստանում հանգեցրեցին կոմունիստական վարչակարգի տապալմանը, Արցախի ազատագրմանն ու հայրենիքի այդ հատվածում անկախ պետականության հռչակմանը: Այս առումով, անժխտելի է շարժման նշանակությունը հայկական երկու հանրապետությունների հռչակման և կայացման գործում: Մասնավորապես, հենց ղարաբաղյան շարժման շնորհիվ Հայաստանում իրականացվեց «թավշյա հեղափոխության», որի արդյունքում երկրում տեղի ունեցավ խաղաղ իշխանափոխություն: Հայ ժողովուրդն իր միահամուռ աջակցությունը հայտնեց Նոր-Նոր ձևավորվող ազգային-քաղաքական ընտրանուն, որոնց իշխանության գալու եթե ոչ միակ, ապա ամենահիմնավոր փաստարկը արցախյան ազատամարտն իր վերջնական, հայանպաստ հանգուցալուծմանը հասցնելն էր: Սակայն, Հայաստանի անկախության հռչակումից շատ չանցած շարժումը պառակտվեց: Երբեմնի հավատարիմ զինակիցները հայտնվեցին բարիկադների տարբեր կողմերում, առաջին հայացքից միական քաղաքական ընտրանին լուրջ ճեղքվածքներ տվեց, իսկ ՀՀ քաղաքական կյանքում Արցախյան հիմնահարցը բազմիցս դարձավ ներքաղաքական շահարկումների ու լուրջ տարաձայնությունների առարկա¹:

Արցախյան հիմնահարցի հետ կապված «տեկտոնական» երկրորդ հզոր ալիքը համընկնում է 1996-1998թթ. քաղաքական զարգացումների հետ, որը հանգեցրեց ՀՀ առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականին (1998թ. փետրվարի 3): 1996թ. նախագահական ընտրություններից հետո, օգտվելով

¹ Տե՛ս Գալստյան Խ. Ղարաբաղյան հարցի շահարկումները նախընտրական և հետընտրական փուլերում / Հայաստանը նախագահական ընտրությունների շեմին. գործընթացներ, իրողություններ: Գիտաժողովի կյութերի ժողովածու, Եր., 2007, էջ 46-54:

Հայաստանի ներքաղաքական կյանքի լարված իրավիճակից ու ՀՀ նախագահի լեգիտիմության անկման հանգամանքից՝ Բաբվի դիրքորոշումը բանակցություններում ավելի կարծրացավ: Մասնավորապես, ՀՀ փոխարտգործնախարար Վ. Օսկանյանը 1996թ. վերջերին Մոսկվայում տեղի ունեցած բանակցությունների մթնոլորտը շատ ծանր էր բնութագրել: Նրա կարծիքով, ադրբեջանական կողմի անզիջում դիրքորոշման պատճառներից մեկն էլ Հայաստանի ներքաղաքական իրավիճակի որոշակի ապակայունացումն էր: «Ես այնտեղ առաջին անգամ զգացի, թե որքան կարևոր է երկրի կայունությունը բանակցությունների մասնակիցների համար», - նշել էր Վ. Օսկանյանը: ԱՄՆ հատուկ բանագնաց Գ. Փրետսելը նույնպես կարծիք էր հայտնել, որ «Այո, իսկապես ազերիները շահարկում են Հայաստանի երևութական թուլությունը նախագահական ընտրություններից հետո, և ես նրանց չեմ մեղադրում: Եթե դա չլիներ, ազերիների կողմից շահարկելու բան չէր լինի»: Ասվածի վառ վկայություն է Լիսաբոնի գազաթաժողովը, որտեղ Հայաստանը ստիպված էր դիմակայել միջազգային հանրության ճնշումներին՝ արցախյան կարգավորման սկզբունքների հետ կապված²: Դրանից հետո փոխվեց բանակցությունների ձևաչափը: Միջնորդները նախընտրում էին անուղղակի բանակցությունների պրակտիկան, օգտագործելով մաքոբային դիվանագիտության գործիքակազմը՝ հերթականությամբ այցելում էին Ադրբեջան, Հայաստան և Արցախ: Հակամարտության կարգավորման տրամաբանությունը կառուցվում էր Լիսաբոնյան սկզբունքների վրա, որոնք էլ, ի վերջո, բանակցային գործընթացը փակուղի մտցրեցին՝ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով նպաստելով Հայաստանի ներքաղաքական իրավիճակի ապակայունացմանը, որն ավարտվեց ՀՀ առաջին նախագահի հրաժարականով: Ու անկախ հրաժարականի իրական հիմքերից ու պատճառներից, պետք է փաստել, որ հենց արցախյան կարգավորման ուղիների շուրջ առաջացած հակադրության վարկածը հանդիսացավ այն հիմնավոր փաստարկը, որով լեգիտիմացվեց ՀՀ-ում տեղի ունեցած իշխանափոխությունը:

Արցախյան հիմնահարցի հետ կապված երրորդ «տեկտոնական ալիքը» նկատելի է 2008թ.: Հատկապես նախագահական ընտրությունների ժամանակաշրջանում նկատելիորեն ակտիվացան արցախյան թեմատիկայով քննարկումներն ու ներքաղաքական շահարկումները: Մասամբ, այդ ակտիվացումը պայմանավորված էր ՀՀ առաջին նախագահի՝ մեծ քաղաքականություն վերադարձով ու Արցախյան կարգավորման շուրջ նրա հրապարակային հնչեցրած տեսակետներով: Ընդհանրապես, 2008թ. հայաստանյան ներքաղաքական դիսկուրսում շրջանառվում էին արցախյան կարգավորման ու քաղաքական ուժերի առաջ քաշած դիրքորոշումների մի քանի սցենարներ: Օրինակ՝ «Ժառանգություն» կուսակցությունն ու նրա առաջնորդ Ռ. Հովհաննիսյանը առաջ էին քաշում ՀՀ կողմից անմիջապես Արցախի անկախության ճանաչման գաղափարը: Հետագայում ևս այդ կուսակցության ներկայացուցիչները մի անի անգամ արդեն խորհրդարանում փորձեր արեցին այդ հարցը քաղաքական օրակարգ բերելու, որոնք հանրապետական կուսակցության կամ կոալիցիոն քաղաքական մեծամասնության կողմից ձախողվեցին³: Այս տարբերակը ևս մեկ անգամ քաղաքական օրակարգ իջավ 2016թ. ապրիլյան քառօրյա պատերազմի օրերին, երբ ՀՀ երրորդ նախագահ Ս. Սարգսյանը ՀՀ-ում հավատարմագրված դեսպանների հետ հանդիպմանը բարձրախոսեց այդ տարբերակի հավանականությունը Ադրբեջանի կողմից Արցախի

¹ Տե՛ս «Ազգ» օրաթերթ, Լոյենբերի 28, 1996թ, էջ 3:

² Տե՛ս «Лиссабонский документ 1996 года: Заявление действующего председателя ОБСЕ» [<https://www.osce.org/ru/mc/39543?download=true>]

³ Տե՛ս «Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման վերաբերյալ հայտարարության նախագծի քննարկումներ Ազգային ժողովում», 28.04.2008 [http://www.parliament.am/news.php?cat_id=2&NewsID=2740&year=2008&month=04&day=28]

Նկատմամբ ագրեսիայի շարունակման դեպքում: Չինված գործողությունների դադարից հետո այդ տարբերակի շուրջ քննարկումները նույնպես մարտցին:

Մեկ այլ քաղաքական ուժ՝ ՀՀԴ-ն հանդես էր գալիս Արցախը Հայաստանի Հանրապետության անբաժան մաս դիտարկելու օգտին: Ի դեպ, հիմնահարցի լուծման այս տարբերակին էր ժամանակին հակված նաև ՀՀ երկրորդ նախագահ Ռ. Քոչարյանը: 2001թ. Քի Ուեսթյան բանակցություններում ամրագրված էր նախկին ԼՂԻՄ-ի անցումը Հայաստանին:

Երկարատև բացակայությունից հետո ակտիվ քաղաքական թատերաբեմ վերադարձած ՀՀ առաջին նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի քարոզարշավի առանցքային դրույթներից մեկը հենց Արցախյան հիմնահարցն էր: Մի կողմից նա նշում էր, որ Լեռնային Ղարաբաղի կարգավորման հիմնահարցը հայոց պետականության առջև ծառայած գերագույն խնդիրն է, որից է գերանկախ պետ կախված հայ ժողովրդի բարօրությունն ու տնտեսական բարգավաճումը, իսկ մյուս կողմից՝ մատնանշում, որ այդ հարցի վերաբերյալ ինքը որևէ նոր լուծում չունի¹: Իսկ իր առաջարկած լուծման տարբերակներից մեկը՝ «փուլային կարգավորման տեսքով» Արցախի և ՀՀ քաղաքական վերնախավն ու ժողովուրդը դեռ 1997թ. մերժել էին:

Հանրապետական կուսակցության թեկնածու Ս. Սարգսյանն իր նախընտրական ծրագրում առաջ էր քաշում երեք՝ Արցախի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի միջազգայնորեն ճանաչման, Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության և սահմանների անվտանգության, Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի միջև ընդհանուր սահմանի առկայության սկզբունքները²: Ի դեպ, Հանրապետական կուսակցության թեկնածուի նախընտրական ծրագրում հստակեցված չէր Արցախի վերջնական կարգավիճակի տեսլականն, ու ՀՀ երրորդ նախագահի պաշտոնավարման հետագա ընթացքն էլ ցույց տվեց, որ այդ դիլեման՝ Արցախը ՀՀ մաս, թե անկախ հանրապետություն, շարունակում է մնալ հայ քաղաքական իսթեբլիշմենթի աքիլեսյան գարշապարը:

Եվ, վերջապես, Արցախյան հիմնահարցի հետ կապված չորրորդ «տեկտոնական» տեղաշարժը նկատելի է մեր օրերում: Մասնավորապես, 2018թ. մայիսին Հայաստանում տեղի ունեցած «թավշյա հեղափոխությունից» հետո նկատելիորեն ակտիվացան նաև արտաքին քաղաքական օրակարգի գերխնդիր Արցախյան կարգավորման քննարկումներն ու դրա հետ կապված շահարկումները: ՀՀ վարչապետ Ն. Փաշինյանն իր ընտրվելուց մեկ օր անց՝ մայիսի 9-ին Արցախում հանդիպելով հանրապետության բարձրագույն ղեկավարության հետ՝ կարևորելով արցախյան հիմնախնդրի բանակցային գործընթացի շարունակությունը, միաժամանակ նշել էր, որ պատրաստ է բանակցել Ադրբեյջանի նախագահի հետ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահության շրջանակներում, սակայն բանակցային այդ ֆորմատը լիարժեք չի համարում, քանի որ դրան չի մասնակցում հակամարտության լիարժեք կողմերից մեկը՝ Արցախը³: «Մենք նաև կարծում ենք, որ պետք է ջանքեր գործադրենք, այդ թվում՝ սփյուռքի ներուժն օգտագործելու ուղղությամբ, որպեսզի Արցախի Հանրապետության միջազգային ճանաչումն ոչ միայն շարունակվի, այլ նաև նոր թափ ստանա: Մենք հավատարիմ ենք հարցի բացառապես խաղաղ կարգավորմանը և դատապարտում ենք ուժի կիրառման որևէ գործողություն կամ սպառնալիք: Որևէ կասկած չկա, որ Հայաստանի կառավարությունը կգործադրի բոլոր հնարավոր ջանքերն Արցախի Հանրապետության և նրա ժողովրդի շահերը պաշտպանելու համար, այդ թվում՝

¹ Տե՛ս **Գալստյան Խ.**, նշվ. աշխ., էջ 51:

² Տե՛ս <http://hkk.am/hy/election-program/>

³ Տե՛ս Վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանի աշխատանքային այցը Արցախի Հանրապետություն [http://www.primeminister.am/hy/Artsakh-visits/item/2018/05/09/Prime-Minister-Nikol-Pashinyan-visited-Artsakh/]

միջազգային ասպարեզում, բայց կարծում եմ, որ Արցախի Հանրապետության և ժողովրդի շահերը միջազգային ասպարեզում լավագույնս կպաշտպանեն հենց Արցախի իշխանությունները: Ուստի մեր ջանքերը պետք է ուղղված լինեն նրան, որ Արցախի Հանրապետությունը և իշխանությունն օր առաջ միջազգայնորեն ճանաչվի»,- նշել էր Ն. Փաշինյանը¹: Եթե Արցախին բանակցությունների սեղանին վերադարձնելու քաղաքական գիծը ՀՀ վարչապետը հետևողականորեն պաշտպանում է, ապա նույնը չի կարելի ասել Արցախի միջազգային ճանաչման մասին: Արդեն 2018թ. սեպտեմբերի 8-ին, Մոսկվայում Ն. Փաշինյանը հայտարարել էր, որ պատկերացնում է Արցախը որպես Հայաստանի մաս, որին կարելի է հասնել մի քանի քայլով²: Իսկ այն քաղաքական դիսկուրսը, որ ծավալվեց տարածքների հանձնման շուրջ, երբ ՀՀ ներկա և նախկին իշխանության առաջին դեմքերը միմյանց մեղադրեցին հող հանձնել-չհանձնելու մեջ, ուղղակի անթույլատրելի ու կործանարար կարող է լինել հայոց պետականության համար ու կարող է վտանգել հայկական երկու հանրապետությունների գոյությունն ընդհանրապես:

Հետևաբար, տրամաբանական հարց է առաջանում. Ի՞նչ անել, ինչպե՞ս նման կարգի վտանգավոր շահարկումներից հեռու պահել հայաստանյան ներքաղաքական դաշտը: Այս հարցերին պատասխանելու համար, մենք՝ համայն հայությամբ, առնվազն երեք խնդիր-հարցադրումների պետք է պատասխանենք.

Խնդիր 1. Ի՞նչ արժեքային նշանակություն ունի Արցախյան հիմնահարցը հայության համար: Ինչի՞ ենք մենք պատրաստ հանուն Արցախի: Ինձ համար հարցը միանշանակ է. Արցախը հայ ժողովրդի էթնոգենեզի կարևոր օջախներից է, հայկական պատմամշակութային ժառանգության, արժեքային համակարգի անքակտելի մասը: Ըստ էության, հայ ժողովրդի նորոյա պատմության շավիղներում մենք ազատ ու անկախ Արցախից ավելի լուսավոր կետ չունենք, ժամանակից հայի համար ոգեշնչման, ինքնավիրաբերման ու ինքնագոհաբերման ուրիշ աղբյուր չունենք: Հետևաբար, Արցախյան կարգավորման համատեքստում մեր ուղեղներում ու կոնկրետ գործողություններում մենք միշտ պետք է նկատի ունենանք «ազգ - մահապարտ» հայեցակարգը: Աստված մի արասցե, սակայն անհրաժեշտության դեպքում մեր հակառակորդները կարող են բախվել բազմամիլիոնանոց մահապարտների բանակի հետ: Սա արդեն անպարտելի ուժ է:

Խնդիր 2. Երկրորդ հիմնախնդիրը ինստիտուցիոնալ բնույթի է: Հարցը հետևյալն է, թե ինչպի՞սի պետություն ենք մենք ցանկանում ունենալ և ո՞րն է լինելու արդիականության պայմաններում հայության գոյաբանության նոր բանաձևը: Ըստ էության, քաղաքական համակարգի ու պետության այն մոդելը, որը մենք կառուցում էինք անկախացումից ի վեր, պարզվեց, ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ հանուն իշխանության մղվող ներտեսակային կոշտ պայքար, որն աչքի ընկավ տասնյակ քաղաքական սպանություններով, սոցիալական ապատիայի, զանգվածային անոմիայի երևույթներով ու անկախ հայրենիքից հեռանալու, օտար ափերում բախտ որոնելու անդառնալի ու չդադարող հոսքով: Հայաստանում իրականացված թավշյա հեղափոխությունը պետք է դիտարկել նաև այս բացասական երևույթների լույսի ներքո, որպես ազգի ինքնապաշտպանական (կամ մի գուցե ինքնառջնաջաման) ռեակցիա:

Մեր հայրենակից Տարոն Աճեմօղլուն և Ջեյմս Ռոբինսոնը իրենց հայտնի աշխատություններից մեկում³ առաջ են քաշում այն թեզը, որ պետությունների հարստության կամ աղքատության, այլ կերպ ասած՝ արդյունավետության կամ

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս «Ես պատկերացնում եմ Արցախը որպես Հայաստանի մաս. Նիկոլ Փաշինյանը՝ Արցախի խնդրի մասին» [https://news.am/arm/news/470065.html]

³ Տե՛ս Ա. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. М., АСТ, 2016.

անարդյունավետության հիմնական պատճառները տվյալ հասարակական-քաղաքական համակարգում գործառնող արդյունահանող (էքստրակտիվ) և ներառող (ինկլյուզիվ) ինստիտուտներն են: Առաջինների դեպքում քաղաքական ընտրախավերը կառավարում են երկիրը նեղ անձնական շահերից ելնելով, հասարակության առկա ռեսուրսները բաշխում են իշխանության մեջ գտնվող սակավաթիվ թվով մարդկաց միջև: Այս հայեցակարգին մոտ է նաև մեկ այլ ամերիկյան գիտնական Մանսուր Օլսենի նստակյաց բանդիտի տեսությունը, ըստ որի պետությունը կարող է գործառնել այնպես, որ երկարաժամկետ կտրվածքով ապահովի կոնկրետ տարածքի վերահսկումն ու բնակչությունից կայուն եկամուտների ստացումը (թալանը) հարկերի և հավաքագրման այլ եղանակների տեսքով¹: Երկրորդ դեպքում պետության արդյունավետ գործառնության կարևոր գրավական է համարվում ներառող ինստիտուտների գործունեությունը, որը թույլ է տալիս հնարավորինս շատ մարդկաց մասնակցել նյութական բարիքների ստեղծման և դրանց արդյունքների արդարացի բաշխման գործընթացներին ինչպես տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական ինստիտուտների միջոցով:

Խնդիր 3. Երրորդ խնդիրը հասարական ու անհատական վարքագծի դաշտում է: Մեր խորին համոզմամբ, հայոց պետականության առջև ծառայած ներկա մարտահրավերների հաղթահարումն ու Արցախյան կարգավորման հարցի վերջնական լուծումը հնարավոր է արժեքային ու վարքագծային լուրջ փոխակերպումների արդյունքում՝ հիմնված պատերազմական իրողություններին համահունչ պետության ու հասարակության գործառնության սկզբունքների վրա: Ըստ այդմ,

- անթույլատրելի ենք համարում Արցախյան հարցում որևէ ձևով դրսևորվող ներքաղաքական շահարկումները,
- գտնում ենք, որ հարցի վերջնական և հայանպաստ լուծմանը հնարավոր է հասնել միայն հայության բոլոր հատվածների միասնականության, համախմբվածության և համերաշխության շնորհիվ,
- կոչ ենք անում ՀՀ Նոր իշխանություններին ձևավորել արցախյան հիմնահարցի կարգավորման Նոր հայեցակարգ, հրաժարվել նախկինում ձեռք բերված պայմանավորվածություններից և սկսել բանակցությունները գրոյական կետից,
- Հետևողականորեն առաջ տանել հակամարտության կարգավորման բանակցությունների իրական ձևաչափի վերականգնման ու Արցախի օրինական ընտրված իշխանությունների՝ բանակցություններին ուղղակի ներգրավման հարցը:
- Ընդգրկել Արցախի ներկայացուցիչներին միջազգային տարբեր մակարդակի հանդիպումներում:
- Ընդունել արցախականետրոն աշխարհաքաղաքականության հայեցակարգը:
- Նախադեպային իրավունքի հիման վրա հռչակել Արցախի և Հայաստանի հանրապետությունը և ՄԱԿ ում նախաձեռնել Նոր պետության ճանաչման գործընթացը:

Մեր խորին համոզմամբ, Արցախյան հիմնախնդրի լուծման բանալին արժեքային, իրավական ու քաղաքական ոչ ստանդարտ, ստեղծարար, այլընտրանքային ու նախադեպային որոշումների դաշտում է, որն արտացոլելու է իր հայրենիքում ազատ ու անկախ ապրելու, արարելու ու հարատևելու հայի աստվածատուր կարողությունը:

¹S է 'u Օլսոն Մ. Диктатура, демократия и развитие // Экономическая политика. 2010. № 1., с 170.

Խաչիկ Գալստյան
ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՀԱՅՈՑ ՆՈՐՈՐՅԱ
ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՍՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ Արցախյան հիմնախնդիր, հայկական պետականություն, տեկտոնական տեղաշարժեր, արցախակենտրոն աշխարհաքաղաքականություն, նախադեպային իրավունք

Հոդվածում առաջ է քաշվում այն գաղափարը, որ Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից ի վեր, հայ ժողովրդի ամենաարդիական, կենսական նշանակություն ունեցող, և՛ արտաքին, և՛ ներքին քաղաքականության անկյունաքարը հանդիսացող հիմնահարցը եղել և շարունակում է մնալ արցախյան հիմնախնդիրը, որն ուղղակի ազդեցություն է թողնում նաև արդի հայաստանյան քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական զարգացումների վրա: Մասնավորապես, հիմնավորվում է այն թեզը, որ Հայաստանի ներկայիս Հանրապետության քաղաքական կյանքում արցախյան հիմնախնդիրն ու կրա շուրջ ընթացող զարգացումները որոշակի պարբերականությամբ (1988, 1998, 2008, 2018) «տեկտոնական տեղաշարժեր են» առաջացրել՝ վերածնելով ողջ քաղաքական դաշտը:

Khachik Galstyan
THE ARTSAKH ISSUE IN THE CONTEXT OF THE ESTABLISHMENT
OF THE MODERN ARMENIAN STATEHOOD

Key words: *Artsakh problem, Armenian statehood, tectonic shifts, artsakhocentric geopolitics, case law*

Since the proclamation of the independence of the Republic of Armenia, the Artsakh problem has been and remains the most actual problem of the Armenian people, the cornerstone of both the foreign policy and internal political agenda. Yes, it should be emphasized that the independence of the Republic of Armenia, the political, social and economic processes taking place in the country bear the "Karabakh seal". Moreover, in the political life of the present Republic of Armenia, the Artsakh problem and the events around it periodically caused "tectonic shifts" (1988, 1998, 2008, 2018), reconstructing the domestic political landscape of Armenia.

Хачик Галстян
АРЦАХСКАЯ ПРОБЛЕМА В КОНТЕКСТЕ СТАНОВЛЕНИЯ
СОВРЕМЕННОЙ АРМЯНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Ключевые слова: *Арцахская проблема, армянская государственность, тектонические сдвиги, арцахоцентричная геополитика, прецедентное право*

С момента провозглашения независимости Республики Армения самой актуальной проблемой армянского народа, краеугольным камнем как внешнеполитической, так и внутривнутриполитической повестки была и остается арцахская проблема. Да, следует подчеркнуть, что независимость Республики Армения, протекающие в стране политические и социально-экономические процессы несут на себе «карабахскую печать». Более того, в политической жизни нынешней Республики Армения арцахская проблема и события вокруг нее периодически вызывали «тектонические сдвиги» (1988, 1998, 2008, 2018), перестраивая весь политический ландшафт Армении.

16. **Բարխուդարյան Լուսինե** – ԱրՊՀ մագիստրոս, ԱԵԳՄՍ անդամ
Barkhudaryan Lusine - Master of ASU, member of UYSSA
Бархударян Лусинэ – магистр АрГУ, член ОМУСА
E-mail: barkhudaryan.lusine@gmail.com
17. **Գալստյան Անի** – ՀՈՀ դասախոս
Galstyan Ani – Lecturer of ARU
Галстян Ани - преподаватель РАУ
E-mail: ani.galstyan@rau.am
18. **Գալստյան Խաչիկ** - ԵՊՀ դասախոս, ԱԵԳՄՍ պատվավոր անդամ, ք.գ.դ., դոցենտ
Galstyan Khachik- Lecturer of YSU, honorary member of UYSSA, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
Галстян Хачик - преподаватель ЕГУ, почётный член ОМУСА, д.п.н., доцент
E-mail: khgalstyan@yahoo.com
19. **Գասպարյան Աբրահամ** - ԵՊՀ դասախոս, ք.գ.թ., դոցենտ
Gasparyan Abraham - Lecturer of YSU, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
Гаспарян Абраам - преподаватель ЕГУ, к.п.н., доцент
E-mail: abrahamgasparyan@gmail.com
20. **Գափոյան Գառնիկ** - ՀՀ ՊԿԱ մագիստրոս
Garoyan Garnik – Master of PAA RA
Гапоян Гарник - магистр АГУ Республики Армения
E-mail: garoyan93@gmail.com
21. **Գևորգյան Մարինե** – ԵՊՀ դասախոս, ԱԵԳՄՍ անդամ, պ.գ.թ., դոցենտ
Gevorgyan Marine – Lecturer of YSU, member of UYSSA, Candidate of History, Associate Professor
Геворкян Марине - к.и.н., доцент, ЕГУ, член ОМУСА
E-mail: marine.gevorgyan@ysu.am
22. **Գրիգորյան Կարեն** – ՀՊՏՀ, ամբիոնի վարիչ, տ.գ.թ., դոցենտ
Grigoryan Karen – Head of the Chair of ASUE, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Григорян Карен - АГЭУ, заведующий кафедрой, к.э.н., доцент
E-mail: kgrigoryanh@mail.ru
23. **Դանիելյան Նատելլա** - ԱՀ պետնախարարի աշխատակազմի աշխատակից
Danielyan Natella - employee of administration of State Minister of the Republic of Artsakh
Даниелян Нателла – сотрудник аппарата госминистра Республики Арцах
E-mail: natella.danielyan@gmail.com
24. **Դավոյան Սամսոն** - ԵՊՀ դասախոս, տ.գ.դ., պրոֆեսոր
Davoyan Samson – Lecturer of YSU, Doctor of Economic Sciences, Professor
Давоян Самсон - преподаватель ЕГУ, д.э.н., профессор
E-mail: samsondavoyan2014@gmail.com

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԲԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
INTERNATIONAL RELATIONS, POLITICAL SCIENCE
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ

Խաչիկ Գալստյան. Արցախյան հիմնախնդիրը հայոց նորոթյա պետականության կայացման համատեքստում..... 142

Khachik Galstyan. The Artsakh Issue in the Context of the Establishment of the Modern Armenian Statehood

Хачик Галстян. Арцахская проблема в контексте становления современной Армянской государственности

Մարեկ Շեյմո. Զաղաքական փոփոխությունների հիմնական ուղղությունները Հայաստանում..... 148

Marek Zejmo. Modern Directions of Political Changes in Armenia

Марек Жэймо. Современные направления политических изменений в Армении

Աբրահամ Գասպարյան, Անահիտ Զալիկյան. Ղարաբաղյան պատերազմի ազդեցությունը հայ-թուրքական հարաբերությունների վրա 1990-1992թթ..... 156

Abraham Gasparyan, Anahit Chalikyanyan. The Impact Of The Nagorno-Karabakh Conflict On The Armenian-Turkish Relations In 1991-1992

Абраам Гаспарян, Анаит Чаликян. Влияние Карабахской войны на армяно-турецкие отношения в 1990-1992 гг.

Ալեն Ղևոնդյան. «Հավաքական անվտանգության» ու «կանխարգելիչ ինքնապաշտպանության» պարադիգմները ՀՀ ռազմական անվտանգության ապահովման դիսկուրսում..... 162

Alen Ghevondyan. Collective Security and Preventive Self-Defence Paradigms in Military Security Discourse of the Republic of Armenia

Ален Гевондян. Парадигмы коллективной безопасности и превентивной обороны в дискурсе военной политики и политики в области безопасности Республики Армения

Անժելա Էլիբեգովա, Հովիկ Ավանեսով. Հայաստանյալությունը ադրբեջանական ուսումնական հաստատություններում և դրա ազդեցությունը հայկական պետականության անվտանգության վրա..... 168

Anzhela Elibegova, Hovik Avanesov. Anti-Armenian Policy in Azerbaijan Educational Institutions and its Influence on Safety of Armenian Statehood

Анжела Элибегова, Овик Аванесов. Армянофобия в азербайджанских образовательных учреждениях и ее влияние на безопасность Армянского государства

Արտակ Հարությունյան. Պետության ռազմական անվտանգության ներուժը..... 173

Artak Harutyunyan. Potential of the State Military Security

Артак Арутюнян. Потенциал военной безопасности государства

Գրիգոր Բալասանյան. Հեղափոխությունը Հայաստանում և դրա հնարավոր ազդեցությունը ղարաբաղյան բանակցային գործընթացի վրա..... 182

Grigor Balasanyan. The Revolution in Armenia and its Possible Influence on the Negotiation Process of Nagorno-Kharabakh Conflict

Григор Баласанян. Революция в Армении и ее вероятное влияние на переговорный процесс по урегулированию нагорно-карабахского конфликта